

DOI: 10.26565/2220-8089-2020-38-14
УДК 327.5

Фещенко Ігор Володимирович
аспірант кафедри філософії, соціології та політології,
Київський національний
торговельно-економічний університет
вул. Кіото 19, м. Київ, 02156
igor-feshchenko@ukr.net,
<https://orcid.org/0000-0002-5561-6721>

АНЕКСІЯ І ОКУПАЦІЯ ЯК ЧИННИКИ ЗАГОСТРЕННЯ ЗБРОЙНО-ПОЛІТИЧНОГО КОНФЛІКТУ, РОЗВ'ЯЗАНОВОГО РОСІЄЮ ПРОТИ УКРАЇНИ

Проаналізовано загострення збройно-політичних конфліктів на початку ХХІ ст. На прикладі анексії Криму та окупації частини Донбасу розкривається змістовна природа збройних конфліктів, їхня відмінність від класичних форм тотальної війни. Припускається, що в найближчі роки актуальність цієї проблеми дедалі зростатиме. Це зумовлено посиленням, з одного боку, наукового інтересу до теоретичних проблем існування різних видів і форм сучасних збройно-політичних конфліктів, з іншого – практичними потребами пошуку адекватної відповіді України та і всієї демократичної світової спільноти на зухвалу російську анексію Криму та окупацію частини Донецької та Луганської областей у 2014 році. Розгортання новітніх форм збройно-політичного протистояння і «гібридного миру» знищує визначену межу між локальним збройним конфліктом і «великою» війною, що зумовлює необхідність нового усвідомлення значення і ролі за цих умов невоєнних факторів здійснення тиску. У цьому контексті економіка, культура, інформація, наука і політика перетворюються на інструменти «м'якої сили», які мають значний вплив на безпеку життєдіяльності населення будь-якої держави, спричиняють негативні наслідки для соціальної, культурної, економічної, технологічної та екологічної безпеки. «Гібридні» збройно-політичні конфлікти стирають межу між армією і населенням, між ворогами і своїми, між фронтом і тилом. Сучасні збройні зіткнення нерозривно пов'язані зі значним погіршенням умов життя населення та зниженням рівня його соціального захисту. Виявлено ще один важливий негативний наслідок сучасного збройно-політичного конфлікту – поява великої кількості біженців та внутрішньо переміщених осіб. Сучасні форми збройно-політичні конфлікти визначаються як характеристика саме міждержавних стосунків. Зроблено висновок про те, що агресія Російської Федерації проти України спричиняє глобальну трансформацію світового геополітичного простору та усталених правил світової безпеки та міждержавних відносин.

Ключові слова: анексія, окупація, агресія, збройно-політичний конфлікт, локальні конфлікти, безпека населення, види і типи збройно-політичних конфліктів.

Фещенко Ігорь Владимирович,
аспірант кафедры философии, социологии и политологии,
Киевский национальный
торгово-экономический университет
ул. Киото 19, г. Киев, 02156,
igor-feshchenko@ukr.net,
<https://orcid.org/0000-0002-5561-6721>

АННЕКСИЯ И ОККУПАЦИЯ КАК ФАКТОРЫ ОБОСТРЕНИЯ ВООРУЖЕННО-ПОЛИТИЧЕСКОГО КОНФЛИКТА, РАЗВЯЗАННОГО РОССИЕЙ ПРОТИВ УКРАИНЫ

Проанализировано обострение вооруженно-политических конфликтов в начале XXI века. На примере аннексии Крыма и оккупации части Донбасса раскрывается содержательная природа вооруженных конфликтов, их отличие от классических форм тотальной войны. Предполагается, что в ближайшие годы актуальность этой проблемы будет возрастать. Это обусловлено усилением, с одной стороны, научного интереса к теоретическим проблемам существования различных видов и форм современных вооруженно-политических конфликтов, с другой – практическими потребностями поиска адекватного ответа Украины и всего демократического мирового сообщества на российскую аннексию Крыма и оккупацию части Донецкой и Луганской областей в 2014 году. Возникновение новых форм вооруженно-политического противостояния и «гибридного мира» уничтожает определенную границу между локальным вооруженным конфликтом и «большой» войной, что обуславливает необходимость нового осознания значения и роли в этих условиях невоенных факторов оказания давления. В этом контексте экономика, культура, информация, наука и политика превращаются в инструменты «мягкой силы», которые оказывают значительное влияние на безопасность жизнедеятельности населения любого государства, вызывают негативные последствия для социальной, культурной, экономической, технологической и экологической безопасности. «Гибридные» вооруженно-политические конфликты стирают границу между армией и населением, между врагами и своими, между фронтом и тылом. Современные вооруженные столкновения неразрывно связаны со значительным ухудшением условий жизни населения и снижением уровня его социальной защиты. Обнаружено еще одно важное негативное последствие современного вооруженно-политического конфликта – появление большого количества беженцев и внутренне перемещенных лиц. Современные вооруженно-политические конфликты определяются именно как характеристика межгосударственных отношений. Сделан вывод о том, что агрессия Российской Федерации против Украины вызывает глобальную трансформацию мирового геополитического пространства, устоявшихся правил мировой безопасности и межгосударственных отношений.

Ключевые слова: аннексия, оккупация, агрессия, вооруженно-политических конфликт, локальные конфликты, безопасность населения, виды и типы вооруженно-политических конфликтов.

Igor Feshchenko

Ph.D. Student, Department of
Philosophy and Social sciences,
Kyiv National University of Trade and Economics
Kyoto Street 19, Kyiv, 02156, Ukraine,
igor-feshchenko@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-5561-6721>

ANEXIA AND OCCUPATION AS FACTORS OF EXCERVATION OF THE ARMED-POLITICAL CONFLICT UNLEASHED BY RUSSIA AGAINST UKRAINE

The aggravation of military-political conflicts at the beginning of the XXI century is analyzed. On the example of the annexation of Crimea and the occupation of a part of Donbass, the content nature of armed conflicts and their difference from the classical forms of total war are revealed. It is assumed that the urgency of this problem will increase in the coming years. On the one hand, this is due to the strengthening, of scientific interest in the theoretical problems of the existence of various types and forms of modern armed-political conflicts, and, on the other hand, this is due to the practical needs of finding an adequate response from Ukraine and the entire democratic world community to the Russian annexation of Crimea and the occupation of a part of Donetsk and Luhansk regions in 2014 year. The emergence of new forms of armed-political confrontation and

«hybrid peace» destroys a clear boundary between a local armed conflict and a «big» war, which necessitates a new understanding of the significance and role of non-military pressure factors in these conditions. In this context, the economy, culture, information, science and politics are turning into instruments of «soft power» that have a significant impact on the life safety of the population of any state, can cause negative consequences for social, cultural, economic, technological and environmental security. «Hybrid» armed-political conflicts blur the line between the army and the population, between enemies and allies, between the front and the rear. Modern armed clashes are inextricably linked with a significant deterioration in the living conditions of the population and a decrease in the level of its social protection. The emergence of a big number of refugees and internally displaced persons as another important negative consequence of the modern armed-political conflict is revealed. Modern forms of military-political conflicts are defined as a characteristic of interstate relations. It is concluded that the aggression of the Russian Federation against Ukraine is causing a global transformation of the world geopolitical space, the established rules of world security and interstate relations.

Key words: *annexation, occupation, aggression, armed-political conflict, local conflicts, population security, types and kinds of military-political conflicts.*

Драматичні події в Україні стосовно протистояння російській агресії (анексія Криму та окупація* Донбасу), значною мірою підтверджують, що сучасні збройно-політичні конфлікти мають значний вплив на безпеку життєдіяльності населення нашої держави, спричиняють негативні наслідки для технологічної та екологічної безпеки регіону й країни в цілому. Наслідки незавершеного збройного конфлікту на Сході України також свідчать про нерозривний зв'язок збройно-політичного конфлікту і суттєвого погіршення умов життя для населення та зниження рівня його соціального захисту. Під час неоголошеної війни Україна втратила щонайменше 20 відсотків свого економічного потенціалу. Унаслідок окупації окремих територій Луганської та Донецької областей багато підприємств змушені були призупинити або припинити виробничі процеси. Руйнувань і пошкоджень зазнали основні підприємства галузей промисловості, що формують бюджет регіону, припинила діяльність значна кількість містоутворюючих підприємств. Малі та середні підприємства зменшили економічну активність на 80–90 %, а майже 40 тис. із них повністю припинили свою діяльність (Донбас і Крим: ціна повернення 2015: 127–128).

Соціальні наслідки збройно-політичних конфліктів, різноманітність методів і форм їх ведення є складними та стосуються всього без винятку населення України. Війна безпосередньо загрожує джерел доходів,

життю і здоров'ю людей, руйнує нормальні умови їхнього існування, позбавляє майна та збільшує кількість сиріт, погіршує доступ до освіти та системи охорони здоров'я, призводить до вимушеної міграції.

За нових умов збройно-політичні конфлікти набули якісно іншого характеру. Насамперед, зі світової арени майже зникли «класичні» міждержавні конфлікти, які були типовими для розквіту державно-центристської політичної моделі світу. Урізноманітнення форм і методів ведення сучасних збройно-політичних конфліктів, поступове стирання чіткої межі між локальним збройно-політичним конфліктом і «великою» війною поставили проблему нового розуміння сучасного збройно-політичного конфлікту гібридного характеру та, безумовно, свідчать про актуальність досліджень впливу сучасних збройно-політичних конфліктів на різні сфери життя суспільства, у тому числі безпеку життєдіяльності цивільного населення.

Як бачимо, актуальність дослідження цієї проблеми достатньо очевидна. Більше того, можна припустити, що в найближчі роки вона лише дедалі зростатиме. Це зумовлено посиленням, з одного боку, наукового інтересу до теоретичних проблем існування різних видів і форм сучасних збройно-політичних конфліктів, з іншого – практичними потребами пошуку адекватної відповіді Україні та і всієї демократичної світової спільноти на зухвалу російську анексію Криму та окупацію частини Донецької та Луганської областей у 2014 р.

Аналізом теоретичних проблем анексії та окупації і в першу чергу їх практичних проявів у період загострення збройно-

* Поняття «окупація» (захоплення, оволодіння).

політичних конфліктів досить давно і ґрунтовно займаються зарубіжні дослідники. Серед сучасних вітчизняних дослідників питанням загострення збройно-політичних конфліктів, шляхів їх урегулювання, проявів анексії і відкритої окупації значну увагу приділяють С. Асланов, Т. Горбань, П. Гай-Нижник, Г. Жиров, О. Калакура, О. Задорожний, Д. Касьяненко та інші.

Метою статті є аналіз насильницьких форм і методів використаних Російською Федерацією в загостренні збройно-політичного конфлікту крізь призму анексії Кримської АР та окупації окремих територій Донецької та Луганської областей.

Початок ХХІ ст. характеризується активізацією збройно-політичних конфліктів, які відрізняються від своєї, так би мовити «традиційної» форми, – класичної тотальної війни. Різноманітність форм і методів ведення цих конфліктів, використання при цьому широкого спектра невоєнних методів тиску (економічних, інформаційних, соціальних, політичних тощо), поступове стирання чіткої межі між локальним збройно-політичним конфліктом і «великою» війною поставили проблему нового розуміння сучасного збройно-політичного конфлікту «гібридного характеру» або гібридної війни, яку розпочала і веде проти України Російська Федерація.

Росія готувалася сама та підготовлювала світ до цього конфлікту щонайменше сім років – від промови президента Росії Путіна в лютому 2007 року на конференції з безпеки в Мюнхені. Крім суто класичних воєнних методів, Росія в рамках «гібридної війни» чи не вперше масштабно використовувала концепцію «війни трьох кварталів». Суть цієї концепції полягає в тому, що сучасний воїн повинен бути готовий в одному кварталі вести загальновоєнний бій, у другому – здійснювати поліцейські функції, у третьому – виконувати гуманітарні місії. Саме концепцію «війни трьох кварталів» і реалізує Росія на території України, наочно демонструючи власні політичні, загарбницькі наміри. Тобто Кремль використовує той набір сил, засобів, способів та сценаріїв їх застосування, який він вважає достатнім для досягнення своїх цілей у протистоянні із заздальгідь і цілеспрямовано зруйнованим сектором безпеки України.

Мета Російської Федерації – за допомогою успіхів у локальних конфліктах підтвердити не лише можливість вирішувати тактичні завдання, а й зробити заявку на

глобальне лідерство на основі особливої моделі відносин із навколишнім світом. Москва шляхом визнання незалежності Південної Осетії та Абхазії, анексії та включення до свого складу Криму вирішила дати свою відповідь на «прецедент Косово». Росія хоче в довгостроковій перспективі гарантувати свій вплив завдяки створенню «зони привілейованих інтересів» по периметру власних кордонів і домогтися визнання свого права на втручання у внутрішні справи суверенних держав і силові дії в цій зоні (Чупрій, Загребельний 2017: 67-68).

Нещодавно і дотепер увесь світ з приди-хом дивиться на події в Україні і особливо в Криму, а стрічки новин всіх без винятку світових ЗМІ переповнені загадковим словом «анексія». Анексія (лат. *annexio* – приєднання) – це насильницьке приєднання державою всієї або частини території іншої держави в односторонньому порядку. За міжнародним правом анексія – один з видів агресії і тягне за собою міжнародно-правову відповідальність. Але оскільки на нашій планеті вже зовсім не лишилось нічийної території (за винятком хіба що Антарктиди, де лишень пінгвіни хазяйнують), то щоб приєднати собі якусь територію, треба її в когось спершу від'єднати. Тож мабуть не здивує той факт, що історія мало не 70% всіх війн пов'язана з анексією, решта 30% – це всілякі внутрідержавні конфлікти, громадянські війни, революції, тощо. Історія людської цивілізації сповнена численними прикладами анексій. Загальновідомо, що величезні колоніальні імперії, зокрема британська, іспанська, португальська, російська, французька та інші виникли внаслідок анексії сусідських або заморських, або навіть заокеанських територій, що дало підстави західним дослідникам ввести таке поняття як «колоніальна анексія».

Анексія Російською Федерацією Автономної Республіки Крим та м. Севастополя фактично є збройною агресією Росії, спрямованою на насильницьке протиправне відторгнення Кримської автономії і м. Севастополя від України, а також їх приєднання до Російської Федерації на правах окремих суб'єктів. Насильницька анексія Криму не визнається українською державою, Генеральною асамблеєю ООН, ПАРЄ, а також суперечить рішенню Венеційської комісії, натомість російською владою цей акт тлумачиться як «повернення Криму до Росії». На основі положень Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та

правовий режим на тимчасово окупованій території України» територія Кримського півострова внаслідок російської окупації вважається тимчасово окупованою територією (Жукорська, Дранчук 2016).

Проголосивши в односторонньому порядку і визнавши Автономну Республіку Крим «суверенною і незалежною державою», Російська Федерація тим самим грубо порушила свої обов'язки та зобов'язання, що випливають з факту її членства в цих міжнародних організаціях. Визнання Росією незалежності самопроголошеної Республіки Крим має одну єдину мету – створити псевдоправові підстави для анексії цієї частини території України та її інкорпорації в Російську Федерацію. Однак юридичне значення цього акта в умовах неспровокованої збройної агресії Росії проти України і російської військової окупації Кримського півострова є нікчемним. Сучасне міжнародне право не визнає насильницьке приєднання державної території як правомірний спосіб її придбання. Україна і весь цивілізований світ ніколи не визнають нелегітимно проголошеної незалежності Криму і його насильницького відторгнення від території нашої держави (Чумак 2013).

Аналізуючи сучасну, триваючу досі «анексію Криму», важливо дослідити і врахувати її історичні, культурно-ідеологічні, соціально-економічні, політико-правові витоки. Стосовно останнього, обов'язково слід підкреслити їх міжнародно-правовий аспект. Адже розкривши його належною мірою, можемо сподіватися, вийде всебічно і точно встановити відповідну юридичну класифікацію міжнародних злочинних діянь, які протягом тривалого часу вчиняються на анексованій території АР Крим, так само як і на тимчасово окупованих територіях Луганської і Донецької областей, на цій основі притягнути до відповідальності, відшкодувати заподіяні збитки, відповідно забезпечити процес реінтеграції цих українських земель – складових адміністративно-територіального устрою України, відновити конституційний лад, територіальну цілісність. Це ті загальновизнані демократичні цінності, які конституційно закріплені та гарантовані міжнародно-правовими договорами.

Збройний конфлікт, який відбувається на Сході України, на думку більшості експертів, можна характеризувати не лише як гібридну, асиметричну війну Російської

Федерації проти України, але й як війну загарбницьку, окупаційну з порушенням усіх міжнародних норм і правових засад. Режим окупації з боку Російської Федерації набуває все більш різноманітних форм і методів, ігноруючи будь-які застереження міжнародної демократичної спільноти про припинення окупаційних дій на Сході України.

Відповідно до норм міжнародного права, режим окупації попри свій протиправний характер все ж підпадає під дію кількох конвенцій, зокрема: 4-ї Гаазької конвенції (1907 р.); Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни (1949 р.); Гаазької конвенції про захист культурних цінностей на випадок збройного конфлікту (1954 р.). Держава-окупант має право стягувати податки на захопленій території, вимагати від населення підкорятися встановленим нею нормам та законам. Разом із тим окупаційна влада позбавлена права змушувати громадян, які проживають на захоплених нею територіях, допомагати їй (окупаційній владі) у проведенні військових дій проти їх вітчизни.

Міжнародне право застерігає, що окуповану територію заборонено включати до складу держави-окупанта. На цій території повинні забезпечуватись основні права людини та громадянина, у тому числі право на майно, приватні та особисті права. Міжнародні правові норми передбачають право громадянина зберігати вірність своїй державі. Водночас окупант має право посилити кримінальну відповідальність та запровадити окремі норми до кримінального законодавства на захоплених територіях, які передбачають посилення покарання за порушення безпеки його військових формувань чи власності. Недотримання державою-окупантом норм міжнародного права тягне за собою політичні, моральні та матеріальні санкції за злочини, які є особливо небезпечними, включаючи й кримінальну відповідальність конкретних посадових осіб чи звичайних громадян. Така відповідальність може наступити за умови порушення державою-окупантом чи її представниками законів і звичаїв війни та за злочини проти миру, людяності, безпеки людства й міжнародного правопорядку (Макаров 2012: 194-195).

Важливим аспектом є те, що окупація не означає втрати суверенітету зайнятої території. З цього виходить, що окупація не тягне за собою завоювання, тобто повного підкорення переможеної сторони

переможецю, яке передбачає закінчення війни і припинення існування переможеної держави. Для окупації характерні збереження владних структур і продовження опору її військових операцій проти держави-окупанта. Влада над цивільним населенням обмежується Гаазьким положенням, а також положенням у Женевській конвенції 1949 р. Відповідно до цих положень, держава, що окупувала територію, не повинна примушувати населення брати участь у військових діях проти своєї країни чи надавати відомості про її армію чи засоби оборони, заборонено також змушувати складати присягу на вірність ворожій державі. Державі, що окупує, заборонено депортувати цивільне населення з окупованої території на свою територію чи територію іншої держави. Забороняється також переміщати населення держави-окупанта на окуповану територію і створювати там будь-які поселення.

Отже, режим окупації покладає обов'язки на державу, що окупує, але водночас надає певні права, які не порушують суверенітету окупованої держави. З моменту переходу влади до сторони, що окупує, її обов'язком стає відновлення громадського порядку і безпеки на окупованій території. Російська ж Федерація дивним чином проігнорувала всі вказані норми і перебуває на території окупованих земель як господар, що прийшов сюди раз і назавжди.

Збройно-політичний конфлікт на Сході України продовжується з 2014 року значно загострив існуючі проблеми як соціально-політичного, економічного, так і природно-екологічного характеру в регіоні. Соціальні наслідки збройного конфлікту є найбільш складними та стосуються всіх без винятку мешканців України. Війна безпосередньо загрожує життю і здоров'ю людей, руйнує нормальні умови їхнього існування, позбавляє майна та джерел доходів, збільшує кількість сиріт, погіршує доступ до освіти та системи охорони здоров'я, призводить до вимушеної міграції.

Найбільш поширеним і водночас одним із найнебезпечніших екологічних наслідків ведення бойових дій на Донбасі є забруднення навколишнього середовища в результаті влучення снарядів та аварійного порушення роботи численних підприємств гірничодобувної, хімічної, енергетичної, металургійної галузей. Пошкодження та руйнування виробничої інфраструктури та обладнання, аварійні зупинки підприємств

через відсутність необхідної сировини, енергоносіїв та електроенергії неодноразово призводило до аварійних викидів і скидів шкідливих речовин. Крім того, застосування противником звичайних засобів ураження зазнавали пошкодження та відбувались раптові відключення систем життєзабезпечення населених пунктів та окремих суб'єктів господарювання критичної інфраструктури, включаючи хімічно небезпечні об'єкти та об'єкти підвищеної небезпеки (Толубко, Бут, Косевцов 2002: 50).

Іншим негативним наслідком цього збройного конфлікту є збільшення кількості біженців та внутрішньо переміщених осіб. Одним із найскладніших завдань цивільного захисту під час проведення антитерористичної операції на сході України стала організація вивезення із зон збройного конфлікту внутрішньо переміщених осіб та комплексне вирішення питань щодо забезпечення їх першочергових потреб.

Разом із тим, як зазначає відомий учений – дослідник цієї проблеми Павло Гай-Нижник, російсько-українська війна за своїми лаштунками виходить за рамки двостороннього конфлікту й виявляє у собі виразні ознаки кризи світової системи безпеки, що призведе до ланцюга глобальних змін планетарного значення: зміняться не лише кордони та системи влади в Україні та Росії, закладено початок масштабної трансформації євразійського простору, розпочнеться якісний і територіальний перерозподіл ринків торгівлі та сировини, зазнають змін усталені правила політичного світогляду та взаємовідносин, принципи суспільно-політичної моралі регенеруються, розпочнеться перегляд основ глобалістичної економіки та системи світової безпеки, світовий порядок базуватиметься на змінених правилах гри й розпочне набувати якісно нової конфігурації (Російська агресія проти України 2018: 220).

Таким чином, здійснивши збройну агресію проти України та анексувавши Крим, Росія брутально порушила міжнародне право, що підірвало засади європейської і глобальної безпеки. Відповідно до резолюції № 3314 (XXIX) Генеральної Асамблеї ООН від 14 грудня 1974 року зазначені дії кваліфікуються як акт агресії. Непередбачувана поведінка великої ядерної держави, яка відмовляється дотримуватися норм міжнародного права і власних зобов'язань та відверто зневажає державні кордони, відкрила «скриньку Пандори», завдала руйнівного удару всьому

світовому порядку, встановленому після Другої світової війни.

ЛІТЕРАТУРА

- Донбас і Крим: ціна повернення / за заг. ред. В.П. Горбуліна та ін. 2015. К.: НІСД.
- Чупрій, Л., Загребельний, О. 2017. “Особливості та шляхи вирішення воєнно-політичного конфлікту на сході України”, *Вісник Донецького національного університету імені Василя Стуса. Серія: Політичні науки*. 2: 66-72.
- Жукорська, Я.М. Дранчук, Л.М. 2016. “Міжнародні злочини: правова природа та проблеми класифікації”, *Право і суспільство* 3(2): 149-154.
- Чумак, В.А. 2013. *Україна і Крим: спільність історичної долі*. К.: ВПЦ АМУ.
- Макаров І.М. 2012. “Поняття і зміст режиму окупації у міжнародному праві”, *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 3: 193-197.
- Толубко, В. Б., Бут, Ю. І., Косевцов, В. О. 2002. *Основні закономірності сучасних локальних війн та збройних конфліктів*. К.: НАОУ.
- Гай-Нижник, П. П. Краснодемська, І. Й. Фігурний, Ю. С. Чирков, О. А. Чупрій, Л. В. 2018. *Російська агресія проти України: правда і вигадки, причини і наслідки*. К.: МП Леся.

REFERENCES

- Donbass and Crimea: the price of return* / Ed by Gorbulin, V.P. et al. 2015. K.: NISS (in Ukrainian).
- Chupriy, L., Zagrebelny, O. 2017. “Peculiarities and Ways of Resolving the Military-Political Conflict in Eastern Ukraine”, *Visnyk of Vasyl Stus Donetsk National University. Series: Political Science* 2: 66-72 (in Ukrainian).
- Zhukorskaya, Ya.M. Dranchuk, L.M. 2016. “International crimes: legal nature and problems of classification”, *Law and Society* 3 (2): 149-154 (in Ukrainian).
- Chumak, V.A. 2013. *Ukraine and Crimea: Common Historical Destiny*. K: VPC AUC (in Ukrainian).
- Makarov I.M. 2012. “The concept and content of the occupation regime in international law”, *Scientific Visnyk of the International Humanities University*. 3: 193-197 (in Ukrainian).
- Tolubko, V.B., Booth, Y.I., Kosevtsov, V.O. 2002. *Basic patterns of modern local wars and armed conflicts*. K.: NAOU (in Ukrainian).
- Gai-Nyzhnyk, P.P. Krasnodemskaya, I.Y. Figurny, Y.S. Chirkov, O.A. Chupriy, L.V. 2018. *Russian aggression against Ukraine: truth and fiction, causes and consequences*. K.: MP Lesya (in Ukrainian).